

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 263-282

Van ve Çevresi Örneğinde Türkiye-İran Sınır Meselesi ve Sınırdaki Yaşanan Asayiş Olayları (1925-1932)

The Example Van and it's Vicinity Turkey-Iran Border Issue and Public Order Events at the Border (1925-1932)

• Ferit YÜCEBAŞ*

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van/Turkey.
ferityucebas@yuu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4645-1734

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

30/01/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

15/03/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Yücebaş, F. (2021). Van ve Çevresi Örneğinde Türkiye-İran Sınır Meselesi ve Sınırdaki Yaşanan Asayiş Olayları (1925-1932). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 263-282

Citation: Yücebaş, F. (2021). The Example Van and it's Vicinity Turkey-Iran Border Issue and Public Order Events at the Border (1925-1932). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 263-282

Öz

Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Van, sahip olduğu 19.069 km² yüz ölçümü ile coğrafi ve stratejik açıdan son derece büyük bir öneme sahiptir. Şehrin, İran ile sınır olması bu önemini bir kat daha arttırmaktadır. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Van, içerisinde barındırdığı kültür mozaığı ile büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesine de sahne olmuştur. İşte bu devletlerden bir tanesi Osmanlı diğeri ise dönemi ile mütenasip olmak üzere Safevî Devleti'dir. Yavuz Sultan Selim zamanında iki devlet arasında Çaldıran Savaşı (1514) meydana gelmiş ve bu savaş Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile neticelenmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safevîlerin Anadolu sahasında gerçekleştirmek istediği siyasî ve dinî emelleri kesintiye uğrasa da bilhassa sınır boylarında yaşanan olaylar Cumhuriyet dönemine kadar canlılığını korumuştur. Van ile birlikte İran'a komşu olan illerimizden bir diğeri de Ağrı'dır. Özellikle bu coğrafyada yaşanan sınır hadiseleri Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde belirgin bir şekilde kendisini göstermiştir. Türkiye ile İran arasında her ne kadar bu hadiselerin önlenmesine yönelik adımlar atılsa da İran'ın eşkiya ve şekavet olaylarını desteklemesi meseleyi zaman zaman çözümünü güç bir siyasî çıkmaza sürüklemiştir. Bu çalışmada 1925-1932 yılları arasında Van ve Ağrı özelinde meydana gelen sınır hadiseleri ve bu hadiseler karşısında devletlerin tutumu bilhassa dönemin basın organları ve arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, Sınır Meselesi, İran, Eşkiya, Aşiretler.

Abstract

Situated in Turkey's Eastern Anatolia Van city, with owned 19 069 km² surface area has immensely of great importance due to its geographical and strategic perspective. The city's border with Iran increases this importance one more time. Having hosted various civilizations throughout history, Van has also witnessed the domination struggle of the great states with its cultural mosaic. Here, one of these states is the Ottoman State and the other is the Safavid State, in line with the period. During the reign of Yavuz Sultan Selim, the Çaldıran War (1514) occurred between the two states and this war ended with the victory of the Ottoman State. Even though the political and religious ambitions that the Safavids wanted to realize in the Anatolian field were interrupted after the Battle of Çaldıran, especially the events that took place along the borders remained alive until the Republic period. Along with Van, another of our neighboring provinces to Iran is Ağrı. In particular, border events in this geography showed themselves clearly in the early periods of the Republic. Iran and Turkey has taken steps to prevent these incidents. However, Iran's support for banditry and banditry incidents has led the issue to a political impasse that is difficult to solve from time to time. In this study, the border incidents that occurred in Van and Ağrı between 1925-1932 and the attitude of the states against these events were discussed in the light of the press organs and archive documents of the period.

Keywords: Van, Border Question, Iran, Bandit, Tribes.

Giriş

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete intikal eden problemler arasında asayiş ihlalleri başta gelmekteydi. Bu noktada Van ve çevresinde meydana gelen asayiş olaylarının yanı sıra İran ile yaşanan sınır meselesinin de önemli bir payı vardı. Türkiye ile İran arasındaki sınır hattının tam olarak belirlenememesi meydana gelen asayiş ihlallerinin artmasına neden olmuş ve bu durum da Van ve komşu illere olumsuz bir şekilde yansımıştı.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen Ermeni ayaklanmalarının önemli bir kısmı Van ve çevresinde yaşanmıştı. Özellikle Rusya ve İran tarafından Van ve havalisine gelen Ermeni komitecilerinin Müslüman halka yapmış olduğu fenalıklar oldukça fazlaydı (Akgümüş, 2011: 7). Bölgenin bu karmaşık hali ve Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır meselesinin halledilememiş olması Cumhuriyet Türkiye'sine de bir problem olarak kaldı. Hem bu problemi ve hem de sınırdaki meskün aşiretlerin eylemlerini ortadan kaldırmak kolay olmadı. Bu sorunlar, ikili münasebetlerin gergin bir hal almasına neden olduğu gibi sınır meselesinin halledilmesini de kaçınılmaz kılmaktaydı (Uluerler, 2015: 333). İki devlet arasındaki ilişkilerin tarihi seyri dikkate alındığında 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nın önemli bir yer tuttuğu açık bir şekilde

görülmektedir. Osmanlı'nın bu savaşı kazanması ile İran'ın Anadolu'daki siyasî ve dinî emelleri kesintiye uğradı (Kodaman, 1986: 12-13). Daha sonra iki devlet arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması (17 Mayıs 1639) ile sınır tespiti yapılmış fakat sınır ihtilafları devam etmişti (Kaştan, 2007: 1785). Bu ihtilaflar 1843'te Erzurum'da faaliyete geçen sınır komisyonunun çalışmaları neticesinde 1847 yılında imzalanan Erzurum Anlaşması ile çözüme kavuşturuldu. Ancak kesin sınırın belirlenmesi için yapılan incelemeler 1865'te tamamlanamadı. 1869 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması ile bu incelemenin sonuçları taraflarca kabul edildi. Fakat sınır problemleri bu tarihten sonra da devam etti (Çetinsaya, 2006: 12).

XIX. yüzyılın sonlarında iki devlet arasındaki temel sorun Ermeni meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin doğusunda bir Ermeni devleti kurmak tahayyülü ile hareket eden Ermeni çetelerinin faaliyetleri artmıştı (Üçüncü, 2014: 88). Bunların faaliyetlerini bertaraf etmek için önemli operasyonlar yapılmakta fakat tam bir netice alınamamaktaydı. Çünkü bunlar İran tarafına geçerek izlerini kaybettiriyorlardı. Bu durum Osmanlı ile İran arasında önemli gerilimlere neden oluyordu (Çetinsaya, 2006: 3). Sınır meselesi ile beraber aşiret ve eşkıyanın faaliyetleri Cumhuriyet dönemine de intikal etti. Çalışmada İran sınırında yaşanan sınır ihlalleri, şekavet hadiseleri ve çapulculuk faaliyetleri üzerinde durulduğu gibi bu süreçte ikili ilişkilere de değinilmiştir.

1- Türkiye ile İran Arasında Yaşanan Sınır Meselesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde devam etmesinin amaçlandığı müşahede edilmektedir. Fakat sınır meselesi ve şekavet hadiseleri iki devlet arasında çeşitli sorunlara neden oldu. Özellikle sınırdaki aşiret ve kabilelerin hareketleri, eşkıyalık ve soygunculuk girişimleri ciddi sorunları da beraberinde getirdi. Lakin uluslararası ortam ve mevcut şartlar ilişkilerin dostane bir şekilde yürütülmesini gerekli kılmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa da mevcut şartlarda, İran'la dostane bir şekilde ilişkilerin yürütülmesinden yana idi (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 237). İki ülke arasında dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi hususu meclis konuşmalarına da yansdı (Sonyel, 2003: 231). Bu süreçte Türkiye ile İran arasındaki münasebetlerin yeni yeni oluşmaya başladığı görülmektedir (Esandal, 1999: 10). İlişkilerin sulh merkezli tertip edilmesi ile oluşturulacak siyasi atmosfer her iki ülkenin menfaatine uygun düşmekteydi (TBMM, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), 2013: 75; Esandal, 1999: 23). Fakat gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında

gerçekleşen hadiseler ikili münasebetleri bir şekilde etkilemekteydi. Bu noktada 1925 yılında gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı'nın ayrı bir yeri vardır. Bu isyan aynı zamanda Türk-İran sınırında önemli problemlere neden olmuştu. Özellikle İngilizler tarafından desteklenen Şeyh Sait İsyanı'nın (Saray, 2006: 119) devam ettiği süreçte bazı aşiretler Türkiye'nin hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmişti. Bu durumda olan aşiretlerin faaliyetleri emniyet ve asayişin sağlanmasını zorlaştırmaktaydı (Erdal, 2012: 83; Çetinsaya, 2006: 3). Bundan dolayı Türkiye'de huzurun sağlanması için bu tarz isyan ve faaliyetlerin bertaraf edilmesi gerekiyordu (TBMM, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), 2013: 98).

Esasında hem Türkiye hem de İran bu dönemde ikili ilişkilerin dostane bir şekilde devamından yanaydılar. Hatta İran Şahı Rıza Han iki ülke arasında öncelikle halledilmesi gereken meselelerden başlamakla beraber dostluk ve emniyet anlaşması yapmak gerektiğini belirtmekteydi (Esental, 1999: 56). Aynı şekilde Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esental) Bey de İran ile dostluk antlaşmasının yanında emniyet antlaşması ve tedafüi tecavüzî (Saldırlara karşı kendini korumak) gibi bir ittifak antlaşması imzalamak gerektiğini ifade etmekteydi (Esental, 1999: 85).

2- İran Sınırları Dâhilinden Türkiye'ye Yönelik Yapılan Çapulculuk Faaliyetleri

İran ile Türkiye arasında bir yandan diplomatik faaliyetler yürütülmeye çalışılırken diğer taraftan da sınırdaki hadiseler devam etmekteydi. Örneğin 12 Eylül 1926 tarihli raporda, İran tarafından Van havalisine yönelik eşkıyaların saldırıları sürdüğü belirtilmekteydi. Buna karşılık eşkıyanın tenkiline yönelik önlemlerin de alındığını görmekteyiz (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 030.10.89.592.3). Türkiye-İran arasında yaşanan önemli sorunlardan birini oluşturan sınırdaki meselelerin yanında özellikle eşkıya ve kaçakçılık olayları da iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman sekteye uğratmaktaydı.

İsmet İnönü, İran tarafına yerleşmiş olan eşkıya güruhunun her sene sınırı geçtiğini ve çapulculuk faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmektedir (Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938), 1998: 31).

Bu dönemin gelişmeleri hazırlanan raporlarda sıklıkla dile getirilmekteydi. Örneğin Yedinci Hudut Taburu Kumandanlığı'ndan alınan raporda, 10 Ekim 1928'de saat 19.30'da İran'dan gelen kaçakçılarla Türkiye'de bulunan bir karakoldaki askerler arasında çatışma meydana geldiği belirtilmekteydi. Bu silahlı çatışmaya İran'ın sınıra yakın köylüleri ile İran'daki Milan aşireti de katılmış ve karakol

kuşatılmıştı. Fakat Çilli Karakolu askerlerinin olay mahalline yetişmesi ile kuşatma bertaraf edilmişti. Bu çatışmaya Balçılı ve Çubuklu bölük kumandanları ile tabur merkezinden gönderilen atlılar da katılmıştı. Neticede haydutlardan ikisi ölü biri de yaralı olarak ele geçirilmişti. Meydana gelen bu olayda Türk tarafında herhangi bir zayıf olmadı. Türk askerleri haydutları sınıra kadar takip etmiş fakat kendilerine sınırı kesinlikle geçmemeleri emri verilmişti (BCA, 030.10.127.912.14). Van Hudut Kumandanlığı'ndan alınan bu şifre telgraf Başbakanlığa, Dışişleri Bakanlığı'na ve Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderildi (BCA, 030.10.127.912.14).

Asayişle ilgili raporlar değerlendirildiğinde (BCA, 030.10.127.912.25) Doğu Anadolu bölgesine ayrıca yer verildiği görülmektedir. Mesela 19 Kasım 1928 tarihli asayiş raporunda, Van'ın Saray kazasının Furcuvik köyüne eşkıyalar tarafından baskın yapıldığı belirtilmekteydi. Bu rapordaki bilgilere göre baskını yapan 15 kişilik İranlı bir eşkıya grubuydu. Bunlarla halk arasında çatışma çıkmış ve eşkıyalar bir şey alamadan kaçmışlardı (BCA, 030.10.127.912.25). Yine benzer bir raporda, İran'ın Kotur nahiyesinden Türkiye tarafına geçen 60 civarında eşkıyanın Saray kazasının Karahisar köyünü bastığı ve 1000 kadar koyunu İran'a kaçırma girişiminde bulunduğu bilgisine yer verilmişti. Meydana gelen olayların artarak devam etmesi neticesinde Türk hükümeti İran nezdinde girişimlerini artırmaya başladı (Kaştan, 2007: 1787). Bu amaçla Türkiye, İran ile sınır meselesini halletmek için 9 Nisan 1929'da bir antlaşma imzaladı (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33: 690. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Her ne kadar böyle bir antlaşma imzalanmış olsa da şekavet hadiseleri İran'a sınırı olan bölgelerde devam etmekteydi. Bu şekavet hadiselerinden biri de Iğdır'da yaşanmıştı. 2 Haziran 1929'da 30 piyade ve 13 süvariden oluşan bir eşkıya çetesi, Iğdır Hudut Taburu'nun Boralan karakoluna saldırı düzenlemiş fakat eşkıya güruhuna karşılık verilmesi üzerine kaçmışlardı. Bunlar kaçarken Çıknık Köyü'ne ait 300 kadar hayvanı da beraberlerinde götürmüşlerdi (BCA, 030.10.128.915.43).

Diğer taraftan Van'ın Çaldıran kazasında birtakım olaylar gerçekleşmişti. Bu olayla ilgili detaylı bilgiler ise Van Valisi Sami Bey'den alınan 21 Ekim 1929 tarihli şifre telgrafta dile getirilmiştir (BCA, 030.10.128.917.15). Bu vesikada belirtildiğine göre Salim Bey'in askeri birliğinden son alınan bilgilerde “Şehidan” yaylasında dokuz saat süren bir çatışma yaşanmıştı. Yapılan incelemelerde eşkıyanın izi muhtelif derelerde ve “Gevşan” içinde kaybolmaktaydı. Fakat bu eşkıyadan bir kısmının Sultan Murat Yolu'ndan kaçmaya çalıştıkları bilgisi alınmış ve bunlar takip edilmişti. Öte yandan Mazhar

Bey kumandasındaki birlikten bir malumat alınamaması ve müteakiben gönderilen kuvvetlerle henüz takviye edilmemiş olması da endişe verici bir durum olarak görülmekteydi. Salim Bey birliklerinin bir an önce takviye edilmesi gerekmektedir. Eşküyaya yardım için mühim kuvvetlerin gelmesi beklenildiğinden tedbirlerin bir an önce alınması lazımdı. Aynı şekilde İran sınırının geçit noktasında önlemlerin alındığı ve eşkıyanın askeri birliklerle takip edilmesinin gerektiğine dikkat çekilmiş ve ancak bu şekilde başarının sağlanacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan piyade kuvvetlerinin hızlı bir şekilde tedarik edilen vasıtalarla süvariye yetiştirilmesi gerekiyordu. Böylece sıkışık bir durumda olan askeri birliklere yardım edilecek ve eşkıyanın hızlı bir şekilde ortadan kaldırılması sağlanacaktı. Van Valisi Sami Bey'e göre oluşturulacak süvari birliklerinin bir saat gibi kısa bir zamanda olay mahalline yetiştirilmesi ve yukarıda belirtilen hususları yapması gerekmektedir (BCA, 030.10.128.917.15). Sınırdaki yaşanan gelişmeler bununla da sınırlı kalmamıştır. Van'ın Meydankışla civarındaki Razi bölüğü devriyeleri İran'a geçmekte olan dört atlı eşkıyaya rastlamış ve çıkan çatışmada bunlardan biri ölü olarak ele geçirilmişti (BCA, 030.10.128.920.4). Bu dönemde eşkıya, hırsızlık ve kaçakçılık vakaları sıklıkla yaşandığından bunlarla ilgili raporlar da tutulmaktaydı. Bu raporlardan birinde Van'ın Reşadiye mıntıkasında eşkıya olaylarına karışan Kasım isimli şahıs ve üç arkadaşının yakalandığı belirtilmekteydi (BCA, 030.10.128.920.24). Van ve çevresinde yaşanan asayiş sorunları hem dönemin şartlarından hem de İran'ın sınırdaki olayları bertaraf edememesinden kaynaklanmaktaydı.

3- Ağrı Ayaklanmasının İki Ülke Arasındaki İlişkilere Yansımaları

Türkiye ile İran arasında yalnız bir sınır meselesi değil aynı zamanda Ağrı Dağı'nın vaziyeti ve sınırdaki bulunan aşiretlerin çıkarmış olduğu huzursuzluklar da söz konusu olmuştur (Son Posta, 9 Ağustos 1930: 1). Bunun yanında Hoybun Cemiyeti'nin de Ağrı bölgesinde çıkan ayaklanmada önemli bir rolü vardı. Bu sebeple esaslı tedbirler alınması lazımdı. Uygun koşulların oluşması halinde fesat ve tezviri ocağını yok edecek hareket başlayacaktı (BCA, 030.10.69.454.29.3). Bu dönemde Ağrı Dağlarının bir kısmı Türkiye tarafında diğer kısmı ise İran sınırları içindeydi (Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938), 1998: 32). Sarp ve engebeli bir yapıya sahip olan bu bölgede iki ülke arasında önemli problemlere neden olan göçebe aşiretler bulunmaktaydı (Son Posta, 9 Ağustos 1930: 1). Hem bu aşiretlerin hem de eşkıyaların yapmış olduğu sınır ihlallerine İran

tarafının ciddi bir önlem alamaması bunların meseleye pek ehemmiyet vermediğini göstermekteydi (Esendal, 1999: 31).

Türkiye bu dönemde Doğu ve Güneydoğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için çeşitli antlaşmalar imzalamıştır (Oran, 2001: 252). Özellikle İran ile sınırda yaşanan problemleri ortadan kaldırmak ve iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla (Soysal, 2000: 282) 22 Nisan 1926'da Tahran'da Emniyet ve Dostluk Antlaşması'nın imzalandığını görüyoruz (TBMM ZC, Devre: II, C. 25, 1926: 355). Bu antlaşmanın 6. maddesinde, taraflar sınır bölgelerinde aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemleri almayı bir dayanışma örneği olarak öngörmüşlerdi (Soysal, 2000: 282). Daha sonra sınırda yaşanan sorunları çözebilmek için Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile Tahran Elçisi Memduh Şevket Bey'e yetki verilmiştir. Bu dönemde aslında İran'ın da Türkiye ile iyi ilişkilerin sürdürülmesinden yana bir tutum sergilemiştir. Bu amaç çerçevesinde Şah Ahmet Pehlevi Türkiye'yi ziyaret etti (Kaştan, 2007: 1786). Cumhuriyet'in ilk yıllarına tesadüf eden bu dönemde Türkiye hem Afganistan hem de İran ile ilişkilerin dostane bir şekilde ilerlemesini istiyordu (Esendal, 1999: 74).

İki ülke arasında zaman zaman önemli problemlere neden olan gelişmelerden dolayı Türkiye, İran'ın ciddi bir şekilde önlem almasını istiyordu. Özellikle İran'da bulunan aşiretlerin faaliyetleri ve kaçakçılık vakalarına karşı İran hükümeti tarafından gerekli adımların atılmasını bekliyordu. Fakat yapılan ikazlara rağmen bu beklenti sonuçsuz kalıyordu. Örneğin 1927 yılının sonlarına doğru sınırda bulunan aşiretlerden birinin mensupları tarafından Doğu Beyazıt'ta Türk askeri birliğine bir saldırı gerçekleştirilmişti. Bu menfur saldırının akabinde askerlerin bir kısmı tutsak olarak İran'a götürüldü. Yaşanan bu gelişmeden dolayı Türkiye, İran'a bir nota verdi. Bu notada esir edilen Türk askerlerinin iadesi istenmekteydi (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 688. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Fakat İran, Türkiye'nin talebini karşılamaktan uzak bir tutum sergilemiştir. Bunun üzerine Türkiye, Büyükelçisini geri çekmiş ve ilişkiler bozulmuştur. Bundan dolayı İran hükümeti meydana gelen ihtilafı çözmek için Mirza Mukarimcel Ali Han Faruki'yi Ankara'ya gönderdi (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 689. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Ankara'da bulunan Faruki Hanla gerçekleştirilecek olan müzakerelerde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Tahran Elçisi Memduh Şevket Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Bununla beraber iki ülke sınırında meydana gelen eşkıya ve çapulculuk faaliyetlerini bertaraf etmek gerekmekteydi. Burada asayiş sağlamaya yönelik ortaklaşa hareket düzenlenmesi gerektiği ve gerekli tedbirler alınarak sınır hattının bir

protokolle tespitinin önemine dikkat çekilmiştir (BCA, 030.18.01.01.026.58.17). Yapılan görüşmeler neticesinde Türk-İran Daimi Sınır Komisyonu oluşturuldu (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 689. Erişim Tarihi: 18.02.2020).

4- Sınır Hattında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile İran arasındaki sınırın tam olarak belli olmaması asayiş ihlal eden olayların meydana gelmesini kaçınılmaz kılıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sınırdaki yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Türk basını bu noktada önemli bilgiler vermektedir. Fakat İran'ın izlemiş olduğu politikadan dolayı basında yer alan haberlerin zaman zaman farklı bir şekilde aktarıldığını görmekteyiz. Şöyle ki 1930 yılı ortalarında İran hükümetinin Türkiye lehine hareket ettiği belirtilmekte ve hatta Türk-İran sınırında daimi surette sükûneti bozan aşiretleri yola getirmeye karar verdiği haberlerine yer verilmekteydi (Son Posta, 18 Ağustos 1930: 1).

Yine bu dönemde Ağrı Ayaklanması ile ilgili haberlere de sıklıkla yer verilmiş ve gelişmeler günü gününe takip edilmişti. Bu ayaklanmayı bertaraf edebilmek için askeri harekâtlar Ağrı Dağı etrafına yoğunlaşmıştı. Amaç dağlara çekilen eşkıyaları etkisiz hale getirerek emniyet ve asayiş sağlamaktır. Zaten öteden beri bu dağlar şekavet olaylarının merkezi olarak ön plana çıkmıştı. Hükümet burada hem eşkiya güruhunun hem de bazı aşiretlerin çıkarmış olduğu sorunlarla meşgul olmuştur. Fakat eşkıyaların buradaki faaliyetlerine kesin olarak son vermek biraz zaman alabilirdi. Çünkü Türkiye'nin doğu sınırı hem geniş hem de boştu. Bu durum sınır tespit işini de zorlaştırmaktaydı (Son Posta, 27 Temmuz 1930: 3). Ağrı Dağı olayları ile ilgili olarak hazırlanan bilgiler raporlar halinde Başbakan İsmet İnönü'ye de gönderildi (BCA, 030.10.112.753.14.).

Türkiye'de emniyet ve asayiş bozan gelişmelerin hazırlanan raporlarda analiz edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu duruma benzer bir rapor Karaköse Kaymakamlığı tarafından hazırlanmıştır. 3 Eylül 1929 tarihli raporda asayiş ile ilgili olarak şu önemli bilgilere yer verilmiştir:

“1-Ferzende, Halit, İhsan Nuri, Kör Hüseyin Paşa oğullarından Mehmet ve Nadir'in maiyetlerinde 160 atlı ile 26 Ağustos 1929'da Hangediği ve Sarıçimen'den Zilan Deresi'ne gittikleri,

2- Simko'nun¹ Delman civarında kendi köyü olan Avari'de oturduğu ve İranlıların kendisine arazi ve saire verilmek hususundaki tekliflerini kabul etmediği,

3- Tozu ve avenesi buldukları mahalden Ovacık civarındaki İran köyleri ile civar mahallere sokulduğu ve bunların uçak bombardımanlarından fazla korktukları,

4- Kör Hüseyin Paşa'nın Jafi? (Şafi?) adında küçük oğlunun İran'da Yusuf Abdal'ın nezdinde olduğu,

5- İran Tahdidi Hudut Komisyon işlerinin nezdine Halekanlı Halit ve Tozu ağaların gelerek beş altı saat komisyonla görüştükleri tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde müzakerelerin sınırın asayiş ile ilgisi olduğu güvenilir kaynakların vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır (BCA, 030.10.112.753.14.).

1930'lu yıllara gelinceye kadar Türkiye, sınırda bulunan eşkiya ve bazı aşiretlerin bertaraf edilmesi noktasında İran'dan beklediği desteği alamadı. Hem bu durum hem de isyancıların askeri harekâtlar karşısında İran'a kaçmaları arzulanan başarının sağlanmasını engellemekteydi (Şener, 2017: 685-686). Bundan dolayı İran sınırları içinde silahlanıp Türkiye tarafındaki köylere çeşitli saldırılarda bulunan asilere karşı birtakım tedbirlerin alınması zaruri bir ihtiyaç olarak görülmekteydi (Milliyet, 3 Temmuz 1930: 1). Fakat İran hükümetinin şimdilik bunlara karşı herhangi bir harekâta bulunması söz konusu değildi (Milliyet, 3 Temmuz 1930: 1). Hatta 5 Temmuz 1930 tarihli Ankara ve İstanbul gazetelerinin özetleri incelendiğinde (BCA, 030.10.83.549.3.1) sınırda yaşanan gelişmelerde İran hükümetinin eşkiyaya yardım ettiği noktasında görüş birliği vardı (BCA, 030.10.83.549.3.2).

Eşkiya çeteleri ile isyancı aşiretlerin İran'da hazırlanarak Türkiye tarafına saldırımları iki ülke arasındaki problemlerin temelini oluşturmaktaydı. Örneğin İran'da hazırlanıp silahlanan aşiretlerden biri olan Halikanlı Halit Ağa, 100 kadar avenesiyle Türkiye tarafına geçmiş ve Çığlı Köyü'ne saldırmıştı. Köylüler bunlardan kurtulmak için dağlara kaçarak Türk karakollarına sığınmışlardı. İran tarafından yardım gören (Milliyet, 4 Temmuz 1930: 1) eşkiya grupları aldıkları silah, cephane ve erzak ile Doğu sınırının huzur ve güvenliğini ihlal etme cüretini gösteriyorlardı. İran ile yapılan dostluk antlaşmasına

¹ Simko İsmail Ağa, İran'ın Kürt aşiretlerinden biri olan Şakakların lideriydi. Bu aşiret Selmas ve Urmiye'nin batısındaki Somay ve Bradost dağlık bölgelerinde yaşamakta idiler. Söz konusu bölgeler Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınırda bulunuyorlardı. Simko'nun hırslı, kurnaz ve acımasız bir kişiliği vardı. Bkz. Mustafa Sarı, Haluk Selvi, (2007). Mondros Mütarekesi Sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey. *Akademik İncelemeler*, 2(2), 33.

rağmen İran'ın eşkıyaya vermiş olduğu destek, ilişkileri zor duruma sokmakta ve Türkiye'nin tepkisine neden olmaktaydı. İran'da silah ve cephane ile donatılan bu gruplar, Ağrı Dağı bölgesine gelerek sınır üzerindeki köylerin sürülerini gasp edip İran'a kaçırmaya çalışıyorlardı. Türk uçaklarının bölgeye düzenledikleri hareketlere rağmen bu asiler İran'a kaçıp kurtuluyorlardı. Aynı şekilde 19 Haziran'da İran'dan gelen (Milliyet, 5 Temmuz 1930: 1) eşkıya, sınır üzerinde bulunan Hanik köyüne saldırmış, fakat Türk ordusundan ağır bir darbe yiyerek İran'a kaçmıştı (Milliyet, 5 Temmuz 1930: 1).

Türkiye, söz konusu olayların bir daha yaşanmaması için çeşitli tedbirler alıyordu. Özellikle bu dağlık havalide asayişin mutlak surette yerleşmesini sağlayarak benzer eşkıya hareketlerinin tekrarlanmasına fırsat vermemek için önemli bir çaba gösterilmekte idi. Türkiye'nin doğu sınırına saldıran eşkıya çetelerine İran hükümetinin açıktan açığa yardım ettiğinin kesinleşmesi üzerine Memduh Şevket Bey vasıtasıyla Tahran Hükümetine bir nota verildi. Bu notada söz konusu hareketlerin iki hükümet arasındaki münasebetleri sekteye uğratacağı belirtilmekteydi. Bunun yanında İran'ın eşkıyalara yardımdan vazgeçmesi ve Türk kuvvetlerinin önünden kaçarak İran'a sığınan çetelerin cezalandırılması talep edilmekteydi. İran hükümeti verilen notaya henüz cevap vermemişti. Fakat tahmini olarak İran hükümetinin vereceği cevapta, eşkıyanın hareketine hâkim olacak bir mevkide olmadıklarını, ortaya çıkan hadiselerden büyük bir üzüntü duyduklarını ve Türkiye'ye karşı dostane emeller beslediklerini bildirecekleri düşünülmekteydi (Milliyet, 6 Temmuz 1930: 1). Tevfik Rüştü Bey, İran ile Türkiye arasındaki ilişkilere dair bir gazeteciye vermiş olduğu demeçte: "İran ile aramızdaki münasebatımızı notalardan daha iyi anlayabilirsiniz," (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 1) diyerek bu dönemde ilişkilerin pek de iyi olmadığını ifade etmekteydi.

TBMM hükümetleri sınır ihlallerine karşı geçici tedbirlerden ziyade doğru ve uzun vadeli çözümler üretmeye çalışmaktaydı. Sınır ihlallerinin sıklıkla yaşandığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da ciddi araştırmalar yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır (Koçlar, 2017: 278). Bu dönemde asayiş ihlal eden hadiseler Doğu Anadolu'da özellikle Van ve çevresinde yayılmaya başlamıştı. Örneğin Erçiş-Zilan taraflarında meydana gelen asayişsizlik hükümetin almış olduğu tedbirler sayesinde giderilmişti. Diğer taraftan İran tarafından Türkiye'ye geçmeye çalışan eşkıya grupları da etkisiz hale getirilmişti. Sınırdaki meydana gelen olaylar sadece eşkıya grupları tarafından değil aşiretler tarafından da çıkarılmaktaydı (Kardaş, 2015: 77). Sınır ihlalleri İran aşiretleri tarafından sık sık yapılmaktaydı. Örneğin bu aşiretlerinden olan Halikanlı ve Ali Maholu aşiretlerinin Türkiye sınırına gelerek

eşkıyalara yardım ettikleri tespit edilmişti. Tenkil harekâtı esnasında Erciş mıntıkasında eşkıyaların elebaşlarından olan Küçük İbrahim, Cebekentli Ahmet oğlu Tahsin, Sevli Bedri, Gaffar ve Muradiye mıntıkasından ise Çubuklulu Mustafa öldürülenler arasında bulunmuştur (Milliyet, 8 Temmuz 1930: 1). Yine İran tarafından yardım gören bazı eşkıya ve aşiretler Van Gölü'nün Kuzeydoğusunda bulunan Erciş'e saldırmaya kalkışmış, fakat Türk ordusu tarafından büyük bir hezimete uğratılarak ağır kayıplar vermişlerdi. Dışarıda hazırlanıp tertip edilmiş olan bu şekavet hareketlerinin hedeflediği maksat ve gaye hükümetin aldığı köklü tedbirler sayesinde akamete uğramıştır (Milliyet, 9 Temmuz 1930: 1). Eşkıyaların saldırıları esnasında güvenlik güçleri önemli bir direniş ve metanet örneği göstermişlerdir (Milliyet, 7 Temmuz 1930: 1). Bu dönemde Türk kamuoyu Doğu'da meydana gene hadiseleri, Şeyh Sait İsyanı'ndan daha sakın karşılamıştı (Milliyet, 10 Temmuz 1930: 1).

Türk ordusu, 5 Temmuz 1930'da harekete geçerek 10 Temmuz'da asileri tedip (uslandırmak, terbiye etme, yola getirme) ve tenkile (zararlı kimseleri ortadan kaldırma, uzaklaştırma) muvaffak oldu, çetelerin pek azı İran'a kaçabildi. Yapılan araştırmalar asilerin sayısının yurt dışı ile beraber toplam 1500'e ulaştığını göstermekteydi. Bunların önemli bir kısmı etkisiz hale getirildi (Milliyet, 13 Temmuz 1930: 1). Dönemin basını özellikle Ağrı isyanı ile yakından ilgilenmiş ve bu konu ile ilgili haberlere ağırlık vermişti (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 1).

Türkiye'nin ikazları karşısında İranlı yetkililer eşkıyalara karşı tedbir alındığını fakat sınırın düzenlenmesinin kolay bir iş olmadığını belirtmekteydi. İran Hükümeti, yaşanan son olaylar dolayısı ile Türkiye tarafından verilen notaya cevabını bilahare şifahen verdi. Verilen cevapta İran Hükümeti, Türkiye ile dostane ilişkilerin sürdürülmesini istemekteydi. Ayrıca Türkiye'ye yönelik hiçbir harekâtın kendi topraklarında hazırlanmasına müsaade edilmeyeceği ve eşkıyaya karşı gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmekteydi. Şifahi cevap Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey vasıtasıyla hükümete bildirildi. İran elçi vekili Mehmet Sait Han bir Türk gazeteciye vermiş olduğu beyanatta; aşiretlerle yalnız Türkiye değil aynı zamanda İran'ın da uğraştığını ifade etmekteydi (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 2).

Mehmet Sait Han'ın belirttiğine göre iki ülke arasındaki sınır, Fransız-Alman sınırı gibi genişti. Bu sınırın mevcut yapısı aşiretleri kontrol altında tutmayı zorlaştırmaktaydı. Sait Han, bu dönemde Türk askerinin İran topraklarına girdiği yönünde gazetelerin vermiş olduğu bilgilerin doğru olmadığını da ifade etmiştir (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 2). Cumhuriyet Gazetesi Tahran'da yayımlanan bir gazetenin

konuyla ilgili kısmını kendi sütunlarına taşıyarak okuyucuları ile paylaşmıştı. Haberde Tahran'da çıkan (İran) gazetesinin son hadiselerden bahsettiği belirtilmekte ve eşkıya elebaşlarından Halit Ağa'nın İran'da silahlandırılarak Türkiye tarafına saldırdığı tarzındaki haberlerin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmekteydi. Bunun yanında eşkıya hareketlerini ortadan kaldırmak için sınırın kapatıldığı ve güvenliğin sağlanması amacıyla sınır memurlarının birlikte görev yapmalarının gerekliliği hakkında da bilgi verilmişti. İran Gazetesi'nin vermiş olduğu bilgilerde İran Hükümeti'nin öteden beri Türk dostluğuna ehemmiyet verdiği vurgulanmaktaydı (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1930: 2).

Yine dönemin basınında yer alan haberlere göre Ağrı Dağı havalisinde kuşatma hareketinin sonlarına gelindiği, Türk ordusunun ağır top ve tüfeklerle teçhiz edildiği belirtilmekteydi. Diğer taraftan İran sınırına açılan kısımlarda da İran Hükümeti'nin gerekli tedbirleri aldığı yönünde bilgiler de vardı. Bundan dolayı eşkıya grupları artık sınırın kapalı olduğunu ve her taraftan kuşatıldıklarını görünce Kartepe'yi tutan Türk askeri birliğine bir baskın yapmış fakat ağır kayıplar vererek geri dönmüşlerdi (Son Posta, 29 Temmuz 1930: 1). Esasında sınırın diğer tarafındaki fesat ocakları İran tarafından bertaraf edilmediği takdirde Türk ordusunun İran toprağına girmesi kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Bu dönemde Türk kamuoyunda yaygın olarak İran'ın ikiyüzlü siyaset izlediği kanaati vardı (Son Posta, 30 Temmuz 1930: 1). Yaşanan olaylar nedeniyle İran'a bir nota verildi. Nota hem nazikâne (Son Posta, 5 Ağustos 1930: 1) hem de sert bir dille yazılmıştı (Son Posta, 29 Temmuz 1930: 3). İran Hükümeti'nin notaya vereceği cevap sabırsızlıkla beklenilmekteydi (Son Posta, 1 Ağustos 1930: 1). Notanın reddi halinde Türk ordusunun İran toprağına geçmek üzere yığınak yaptığı yönünde çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığı belirtilmektedir. Fakat sınırdaki önemli miktarda Türk kuvveti vardı. Amaç sınır güvenliğini tesis ederek eşkıyayı bertaraf etmektir (Son Posta, 2 Ağustos 1930: 1). Türkiye'nin vermiş olduğu notayı Faruki Han okuduktan sonra daha önce olduğu gibi bu defa da şifahi dostluk teminatı vermişti (Son Posta, 3 Ağustos 1930: 1). Fakat yaygın görüşe göre İranlıların yaptıkları şey sadece laf ile dostluk teminatı vermekten ibaretti (Son Posta, 4 Ağustos 1930: 1). İran'ın Tahran Büyükelçiliği'nden verilen cevabi notanın özeti incelendiğinde sınırdaki emniyeti sağlama ve birlikte çalışma vaadi görülmekteydi. Ancak asıl mesele dâhili sahada birlikte çalışmanın söz konusu olup olmayacağı noktasındaydı (Milliyet, 11 Ağustos 1930: 1). Türk Hükümeti, notanın tam metni geldikten sonra yapılacak olan değerlendirmelere göre hareket edileceğini belirtmekteydi (Milliyet, 11 Ağustos 1930: 2). Mutedil bir dil ile notaya

cevap veren İran Hükümeti (Son Posta, 12 Ağustos 1930: 3), Türk askerinin Ağrı Dağı'nın tamamen kuşatma maksadıyla İran toprağına girmesine razı değildi. Türkiye'nin amacı Ağrı Dağı'nın mukadderatını en kısa zamanda tayin ederek sınır güvenliğini sağlamaktı. Fakat İran Hükümeti buna yanaşmamıştı. Aslında İran Hükümeti iyi niyetini ispat maksadıyla sınır boyundaki kuvvetleri takviye etmiş ve bazı asileri tenkil ederek kendi topraklarına çekmişti. Örneğin Yusuf Abdal adındaki eşkiya tutuklanarak Tebriz'e götürülmüştü (Milliyet, 19 Ağustos 1930: 1). İran Hükümeti'nin görüşüne göre sınır düzenleme işlemleri yeni yapılmıştı ve tekrar böyle bir işe girişilmesine gerek yoktu (Son Posta, 11 Ağustos 1930: 3). Öte taraftan Türkiye ile birlikte çalışmaya hazır olduklarını fakat İran'ın batı vilâyetlerinde yeterli gücünün olmaması nedeniyle burada meydana gelen olayların yatıştırılmamasının mazur görülmesini rica etmekteydi (Son Posta, 12 Ağustos 1930: 3).

Basında yer alan haberlerde Türkiye ile İran'ın ortaklaşa bir harekât yapması da ihtimal dâhilinde idi (Vakit, 13 Ağustos 1930: 1). Vakit gazetesinde yer alan habere göre Türk ordusu Ağrı Dağı'nın İran sınırları dâhilindeki kısmını da kuşatmak üzere iki koldan harekâta başlamıştı (Vakit, 13 Ağustos 1930: 4).

İran ile müzakereler devam ederken eşkiya grupları Ağrı Dağı'nın kuzey eteğindeki Türk askeri birliklerine saldırmaya kalkışmıştı. Fakat askeri birliklerin karşılık vermesi neticesinde eşkiya grupları İran tarafına kaçmak zorunda kalmışlardı. Bunlar yüz atlı, iki yüz yaya olmak üzere 300 kişiden ibaretti. Başlarında İhsan Nuri, Halef, Yusuf, Abdullah, Mirza, Ömer Beko, Hıdır, Merzuk, Kerem, Telli Hso, Kör Hüseyinzâde ve Nadir gibi eşkiya elebaşlarının bulunduğu tespit edilmişti (Son Posta, 17 Ağustos 1930: 3).

Esasında Ağrı Dağı'ndaki tenkil hareketi her vakit yapılan adı şekavet tenkilinden başka bir şey değildi. Hükümetin İran ile karşılıklı yaptıkları notalar ise sınır meselesinin halli için yapılmış teşebbüslerden ibaretti. Bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Son Posta gazetesine göre bütün sorumluluk Birinci Umumî Müfettişlik'ten kaynaklanmaktaydı. Gazeteye göre Umumî Müfettişlik, zamanında tedbir almış ve vaziyeti görmüş olsaydı isyanı doğmadan bastırmak mümkündü (Son Posta, 7 Ağustos 1930: 1). Gazetenin tespitleri şöyleydi: 1- Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Umumî Müfettişlik, o zamanın gereklerine uygun önlemleri almamıştır (Son Posta, 7 Ağustos 1930: 1). 2- Şark vilâyetlerinde yanlış bir iskân siyaseti takip edilmiş, o havaliye yerleşmek isteyen Türk aşiretlerine kolaylık gösterilmediği gibi gerekli olan teşvikler yapılmamıştır. 3- Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, yurdun muhtelif taraflarına dağılan aşiret reis ve

adamlarının tekrar memleketlerine dönmelerine ve bu isyanı hazırlamalarına imkân verilmiştir. 4- Asilerin hazırlanmakta oldukları önceden Umumî Müfettişliğe bildirildiği halde bu bilgilere ehemmiyet verilmemiştir. 5- Aşiretler, makineli tüfeklere varıncaya kadar silah tedarik etikleri halde Umumî Müfettişlik bundan haberdar olmamıştır. 6- Daha önceden alınan tedbirlere riayet edilmemesi nedeniyle aşiret liderleri tekrar eski mevkilerinde saltanat kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bu ihmallerden dolayı devlet, aylarca Doğu sınırında meşgul olmuş, birçok kanlı hadise yaşanmış ve önemli bir ekonomik kayba neden olmuştur (Son Posta, 7 Ağustos 1930: 7).

Birinci Umumî Müfettişlik yaşanan hadiseler hakkında her gün merkeze malumat vermesine rağmen bu kâfi görülmemiştir. Bu sefer İbrahim Tali (Öngören) Bey bizzat kendisi Ankara'ya gelerek ilgili mercilere gerekli malumatı verdi (Son Posta, 8 Ağustos 1930: 3).

Türkiye-İran sınırında yaşanan gelişmelerin seyri yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Türkiye iç güvenliği sağlama noktasında gerekli adımları atarken, İran da bir takım önlemler almıştı. Şöyle ki Küçük Ağı Dağı'nın İran toprağındaki kısmı İran askerleri tarafından sarılmıştı. Bu suretle Ağı Dağı'ndaki asilerin firar ihtimali de bertaraf edilmişti. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey, meydana gelen olayların iki dost hükümet arasında samimi bir şekilde halledileceğini belirtmekteydi (Milliyet, 19 Ağustos 1930: 5). Hüsrev Bey'le İran elçi vekili Mehmet Sait Han bir araya gelerek mevcut konular üzerinde görüşmüşlerdi. Bu görüşmede ortak bir harekâtın icrası için birlikte çalışmanın gerekliliği vurgulanmıştı (Son Posta, 19 Ağustos 1930: 3). Hüsrev Bey, Son Posta gazetesine vermiş olduğu röportajda: "Bütün temas ve tetkiklerimden anlıyorum ki İran'la samimi surette anlaşmak kabildir. Bu ümidin tahakkuku için Tahran'da müsait bir zemin bulacağımı zannediyorum. Bu mesele etrafında teati edilen notaları saymak doğru değildir. Tabii iki hükümet arasında notalar verilip alınır. Bugün de müzakere cereyan etmektedir. Huduttaki komisyon da eski esas üzerinde çalışmasına devam edecektir" ifadelerini kullanmıştı. İran elçi vekili M. Sait Han ise aynı gazeteye şöyle röportaj vermişti: "Evvel emirde söyleyeyim ki vaziyet dostanedir. Hudutta toplanan askerlerimiz her gün fazlaşmakta ve asilerle muvaffak surette çarpışmaktadır." (Son Posta, 20 Ağustos 1930: 3). Türkiye ile İran arasında gerginliğin olduğuna dair çıkan haberlerin asılsız olduğunu belirten Vakit Gazetesi, hükümetler arasındaki münasebetlerin iyi olduğuna dikkat çekmişti. Gazetenin haberine göre sınırda asayişin teyidi etrafında cereyan eden müzakereler hep bu esas dâhilinde ilerlemişti (Vakit, 13 Ağustos 1930: 4).

İran'ın izlemiş olduğu politikadan dolayı zaman zaman çelişkili haberler gazetelere yansımıştı. Bu haberlerden birinde İran Hükümeti'nin haydutları kendi topraklarında sıkıştırdığı ve sınır üzerinde bulunan aşiretlerin silahlarını toplamaya başladığı hatta aşiretler ile çatıştığı belirtilmekte idi (Son Posta, 23 Ağustos 1930: 3).

Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Bitlis'te bulunduğu esnada doğuda gelişen hadiselerle ilgili yapmış olduğu açıklamada: "Ağrı Dağı şarki İran'a müteveccih olduğundan eşkıya İran ile bilavasita ihtilat ediyor. Şakilerin Türk ordusundan kurtulmak için yarma hareketine teşebbüs etmeleri ihtimal dâhilinde olabilir" (Vakit, 23 Ağustos 1930: 2) diyerek bir durum tespitinde bulunmuştu. İran yolunun kapanması Ağrı Dağı'nda mahsur kalan eşkıyanın yiyecek yönünden sıkıntıya düşmelerine neden oldu. Buna cephanelerinin azalması da eklenince ümitsizlikleri daha da artmaya başladı (Son Posta, 29 Ağustos 1930: 3). Bundan dolayı büyük Ağrı bölgesinde mahsur durumda kalan eşkıyanın kurtulmak için yaptığı bütün teşebbüsler akim kalmaktaydı (Son Posta, 13 Eylül 1930: 3).

Alınan önlemler sayesinde eşkıya meselesi halledilmek üzereydi. Bu dönemde Türk ordusunun harekât esnasında gösterdiği manevra kabiliyeti her türlü övgüye layık görülmekteydi (Son Posta, 4 Eylül 1930: 1). Yaşanan çatışmalarda eşkıyaya büyük zayıat verdirilmiş olup ölümler arasında bazı eşkıya elebaşları da bulunmaktaydı. Türk ordusunda dört yaralı vardı. Eşkıyadan ağır makineli tüfeklerle beraber bir hayli tüfek ele geçirilmişti (Son Posta, 11 Eylül 1930: 3). Böylece Ağrı Dağı'nın batı, güney ve doğusu tamamıyla eşkıyadan temizlenmişti. Yalnız büyük Ağrı'nın kuzeydoğusundaki karlık ve kayalıklara sığınan ve ümitsizce mukavemet etmek isteyen eşkıyalar vardı. Bunlar da her taraftan kuşatıldı ve 10 Eylül 1930 günü bu eşkıyaya karşı yapılan taarruzlar da başarı ile neticelendi. Böylece eşkıya mevziinin kilidi değerinde olan dört bin rakımındaki karlı dağlar da Türk ordusunun eline geçti ve eşkıyaya ağır bir zayıat verdirildi (Son Posta, 13 Eylül 1930: 3). Sonuçta Ağrı tedip harekâtı ile eşkıyanın varlığına kesin olarak son verildi ve birçok eşkıya elebaşı öldürüldü (Son Posta, 16 Eylül 1930: 2).

1931 yılında gerçekleşen hadiselerle baktığımızda ise Ağrı firarileriyle İran askeri birlikleri arasında Akgöl civarında bir çatışmanın yaşandığını görmekteyiz (BCA, 030.10.112.755.8. 1). İranlılarla eşkıyalar arasında Akgöl civarında 19 Mayıs 1931'de gerçekleşen çatışmada İranlılardan 150 kişi öldürülmüştü (BCA, 030.10.112.755.8. 2). Türkiye ile İran sınırında yaşanan gelişmelerle ilgili Birinci Umumi Müfettişlik önemli bilgiler vermekteydi (BCA, 030.10.112.755.9.) Daha önce de ifade edildiği gibi İran Hükümeti'nin

izlemiş olduğu politika çelişkileri doluydu. Türk hükümetine eşkıya ile mücadele ettiklerini söylese de bunların eşkıya ile barıştıkları hakkında bilgiler de alınmaktaydı. Hatta eşkıyaya Makû ile Yekmal civarında (BCA, 030.10.112.761.3. 1) yer verildiği ve bunların silahlarını almayarak kendilerine itimat ettikleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştı (BCA, 030.10.112.761.3. 2). Yapılan incelemelerde İranlıların tahriki ile çeteler teşkil edilip muhtelif mevkilerde saldırılar düzenleyen eşkıyaların Türk köylerini talan ettikleri haber alınmıştı (BCA, 030.10.112.761.3. 2).

Bölgede kaçakçılık faaliyetleri de söz konusu idi. Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey bu konuyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada kaçakçılığın doğuda daha fazla yapıldığını bunun da birçok sebebinin olduğunu belirtmekteydi. Özellikle sınırların mevcut durumu, gümrük vaziyeti ve sınırın her iki tarafında birbirini tanıyan insanların olması kaçakçılığın artmasına neden olmaktaydı. Kaçakçılığın önlenmesi için Umumî Müfettişlere, Valilere, Jandarma ve hudut kumandanlarına geniş yetkiler verilmiştir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1932: 5).

Türkiye 1932 yılı bütçesine konulan hudut komisyonları parasını Türk-İran Tahdidi Hudut Komisyonu'na harcamıştı (BCA, 030.18.01.02.32.71.3). Yaşanan son hadiselerden sonra iki ülke de olumlu ilişkileri devam ettirme kararı aldılar. Türkiye, sınırla ilgili bir tashih yapmıştı. Böylece Van'ın doğusundaki Katur (Kotur)² sahası³ İran'a bırakıldı. 5 Kasım 1932 yılında imzalanan bu antlaşma aslında 15 Haziran 1928'de yapılan antlaşma ve protokolle içerik olarak aynı özellikleri taşımaktaydı (Özgiray, atam.gov.tr/dergi/sayi-33, 694. Erişim Tarihi: 18.02.2020). Böylece Küçük Ağrı büyüklüğünde bereketli bir toprak parçasının İran'a verilmesiyle sorun çözümlendi (Oran, 2001: 253). Türkiye, Ağrı Dağı'nı daha rahat kontrol etme

² Kotur, "konum itibarıyla günümüzde Van şehrinin doğusunda Türkiye-İran sınırını geçtikten sonra batı İran topraklarında bir yerleşim yeridir. Kotur'un hangi tarafa ait olduğu meselesi XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı ile İran arasında anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Kotur'un tarihi evveliyatına bakıldığında, buranın Van'a tabi olduğu Osmanlı'daki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı idari taksimatında Van Sancağı'nın kapladığı alan içerisinde, buraya bağlı olmak üzere yurtluk-ocaklık statüsündeki yerlerden birinin Kotur olduğu görülmektedir. Bu çerçevede XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'ya bağlı olan Kotur'un, birden bire bir tartışma konusuna dönüşmesi bu devirdeki gelişmeler ve Osmanlı ile İran arasındaki sorunlarla alakalıdır." Bkz. Uluerler, Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852), 329.

³ Burada yaşayan Türk nüfusun daha önceden Türkiye'ye başlayan göçleri bu tarihten itibaren daha da artmıştır. Bkz. Ferit Yücebaş (2019). Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünü Türkleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 41, 123(242), 75.

imkânı bularak eşkıya faaliyetlerine karşı etkili tedbirler alma fırsatı bulmuştur.

İnönü'ye göre Şarkta asayiş bozukluğu kesin olarak bertaraf edilmiş ve İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler o zamandan itibaren hiçbir engelle maruz kalmadan tam bir emniyet üzerine oturtulmuştur (Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938), 1998: 32). Sorun bu şekilde çözümlenirken Kotur bölgesinde bulunan Türkler Anadolu'ya daha yoğun bir şekilde göç etmeye başladı. Göç eden insanların bir kısmı Türkiye'nin değişik yerlerine dağılırken büyük bir kısmı da Van ve civarına yerleşmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında TBMM hükümetleri birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların başında emniyet ve asayiş ihlal eden gelişmeler vardır. Bu bağlamda Van ve çevresi, asayiş olayları ile sık sık gündeme gelen bölgelerden birisi olmuştur. Diğer taraftan Van'ın İran'a sınırının bulunması ve bu sınır hattının tam olarak belirlenememiş olması asayiş ihlal eden gelişmeleri daha da artırmıştır. 1925-1932 yılları arasında Türkiye ile İran ilişkileri her ne kadar iyi komşuluk üzerine inşa edilmiş olsa da sınırda bulunan aşiret ve eşkıyaların faaliyetleri iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu durumdan en fazla zarar gören illerimiz arasında Van ve komşu iller olmuştur. Özellikle bu döneme denk gelen Ağrı ayaklanmaları asayiş ihlal eden gelişmelerin başında gelmiştir. Bu durum Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere yansıdığı gibi daha önce var olan sınır meselesini de gündeme getirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yaşanan otorite boşluğundan dolayı sınır hattında bulunan aşiret ve eşkıya grupları rahat hareket etmiş ve caydırıcı tedbirler alınamamıştır. Bölgede yaşanan eşkıya, kaçakçılık ve sınırda bulunan bazı aşiretlerin faaliyetleri Cumhuriyet hükümetlerini fazlaca uğraştırdığı gibi Türkiye-İran ilişkilerini de önemli ölçüde belirlemiştir. Dolayısı ile Türkiye'ye yönelik sınır ihlallerinin artması huzur ve güvenliği sarsmış önemli sorunlara neden olmuştur. Bu noktada İran'ın herhangi bir tedbir almaması ya da alamaması iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansımıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ikili ilişkilerin iyi bir şekilde yürütülmesi her iki ülkenin menfaatine uygun düştüğünden hem Türkiye hem de İran sert tutum sergilemekten kaçınmışlardır. Fakat bu durum sınırda yaşanan sorunların kısa sürede halledilmesini geciktirmiştir. Dönemin kaynakları incelendiğinde İran'ın sabit bir politika gütmeyeceği tespit edilmiştir. Hatta İran'ın bir taraftan dost görünüp diğer taraftan eşkıyalara destek vermesi ikiyüzlü bir siyaset izlediği algısını ortaya çıkarmıştır. Türkiye siyasi yollardan söz konusu

meseleleri halletmeye çalışmış fakat tam olarak sonuç alamamıştır. Asayiş ve güvenliği sağlayıp sınır meselesini halletmek isteyen Türkiye, İran topraklarına girerek şikayet hadiselerine kesin olarak son vermek istemiştir. Bu durum iki ülke arasında bir krize dönüşse de ilişkilerin dostane bir şekilde yürütülmesi daha elzem görülmüştür. Bundan dolayı 1932 yılında imzalanan antlaşma ile sınır meselesi kesin olarak çözüme kavuşturulmuş ve alınan önlemler sayesinde de asayiş ihlal eden gelişmeler ortadan kaldırılmıştır.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(BCA)

BCA, 030 10 112 753 14

BCA, 030 10 112 755 8

BCA, 030 10 112 755 9

BCA, 030 10 112 761 3

BCA, 030 10 127 912 14

BCA, 030 10 127 912 25

BCA, 030 10 128 915 43

BCA, 030 10 128 917 15

BCA, 030 10 128 920 24

BCA, 030 10 128 920 4

BCA, 030 10 69 454 29

BCA, 030 10 83 549 3

BCA, 030 10 89 592 3

BCA, 030 18 01 01 026 58 17

BCA, 030 18 01 02 32 71 3

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Vakit

“Ağrı’da Eşkîya Hergün Bir Parça Daha Perişan Ediliyor”, *Son Posta*,
(13 Eylül 1930).

“Ağrı’da Tenkil Harekâtı Bilfiil Hitam Buldu”, *Son Posta*, (16 Eylül
1930).

“Asiler Ümitsizdir”, *Son Posta*, (29 Temmuz 1930).

- “Bu Mesele, Yalnız Bir Hudut İşi Değil, Bir Memleket Meselesidir”, *Son Posta*, (9 Ağustos 1930).
- “Eşkıya Arasında Teslim Olmak arzusu Gittikçe Ziyadeleşiyor”, *Son Posta*, (29 Ağustos 1930).
- “İran Hükümeti Eşkıyaya Yardım Ediyor!”, *Milliyet*, (5 Temmuz 1930).
- “İran’a Yeni Bir Nota Veriyoruz”, *Son Posta*, (12 Ağustos 1930).
- “İranla Anlaşmaktan Emin Bulunuyorum”, *Son Posta*, (20 Ağustos 1930).
- “Nota’da İran Hududa Dair Ne Diyor”, *Son Posta*, (11 Ağustos 1930).
- “Resmî Tebliğ: Siyasî ve İrticâî Kıyam Hitam Buldu”, *Milliyet*, (13 Temmuz 1930).
- “Şakiler Büyük Bir Hezimete Uğradılar”, *Milliyet*, (9 Temmuz 1930).
- “Şark Hadisesinin Mes’ullerini Aramak Zamanı Geldi”, *Son Posta*, (7 Ağustos 1930).
- “Şark Hududumuzda Son Vaziyet Nedir?”, *Milliyet*, (4 Temmuz 1930).
- “Şark Vilâyetlerimizde Baskıncılar Kahredildi”, *Son Posta*, (17 Ağustos 1930).
- “Şarkta Tedip Harekâtına Başladık”, *Milliyet*, (6 Temmuz 1930).
- “Şarkta Vaziyet Değişmedi”, *Son Posta*, (23 Ağustos 1930).
- “Tedip Harekâtımız İnkişaf Ediyor”, *Milliyet*, (7 Temmuz 1930).

Kitap ve Makaleler

- Akgümüş, D. (2011). *Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşında Van ve Çevresinde Asayiş Problemleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938) İsmet İnönü’nün Hatıraları (İktisadi Meseleler ve Asayiş Atatürk’le Tartışmalar)*, (1998). II. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2006). Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun. *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Ankara, 2-32.
- Esendal, M. Ş. (1999). *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*. Muzaffer Uyguner (Haz.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erdal, İ. (2012). *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk İran İlişkileri Ve Sadabad Paktı*, Karadeniz Araştırmaları, (34), 77-88.
- Kardaş, A. (2015). *Cumhuriyet Dönemi’nde Van Gölü Havzası’nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kaştan, Y. (2007). Atatürk Dönemi Türkiye-İran Siyasî ve Ekonomik İlişkileri. 38. *ICANAS*, Ankara, 1783-1795.

- Koçlar, B. (2017). Türkiye-Suriye Sınırında İhlaller ve Eşkıyalık (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 277-294.
- Kodaman, B. (1986). *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgiray, A. *İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)*. atam.gov.tr/dergi/sayi-33. Erişim Tarihi: 18.02.2020
- Saray, M. (2006). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarı, M., Selvi, H. (2007). Mondros Mütarekesi Sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey. *Akademik İncelemeler*, 2(2), 27-48.
- Sonyel, S. R. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika (Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar)*. 2. Ankara: TTK Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. 1. Ankara: TTK Yayınlar.
- Şener, B. (2017). Ağrı İsyamı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması. Osman Köse (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* (s. 685-716). Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları.
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (Haz.). (2013). *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*. 1. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Uluerler, S. (2015). Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852). *Turkish Studies*, 10(5), 329-356.
- Üçüncü, U. (2014). İstikbal Gazetesi'ne Göre Doğu Cephesi'nde Türk Ermeni Savaşı (1920). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (16), 87-114.
- Yücebaş, F. (2019). Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), İstanbul, 73-88.